

Marta MURANOWICZ

Przysposobienie Wojskowe Kobiet na ziemi wadowickiej (1928 – 1939)

We współczesnym społeczeństwie wciąż mało mówi się o historii z perspektywy kobiety i jej roli w walkach o odzyskanie niepodległości i późniejszej odbudowy państwa polskiego. Jedną z form aktywności, których się podejmowały, był udział w organizacjach kobiecych w czasach II Rzeczypospolitej, a wśród nich ogromne znaczenie miała Organizacja Przysposobienia Wojskowego Kobiet.

Początki idei przysposobienia wojskowego kobiet sięgają 1922 r. i momentu rozwiązania Ochotniczej Legii Kobiet. Członkinie OLK od 1918 r. szkoliły się i ofiarnie służyły w wojsku. Według dostępnych danych podczas obrony Lwowa w listopadzie 1918 r. w oddziałach liniowych walczyły co najmniej 33 kobiety. Tworzyły patrole sanitarne, które funkcjonowały na linii walk. Kolejne oddziały kobiece w ramach OLK utworzono w Wilnie, Poznaniu, Warszawie i Krakowie. Chęci kobiet do włączenia się w struktury OLK były ogromne. Pod koniec wojny polsko-bolszewickiej stan OLK osiągnął prawie dwa i pół tysiąca legionistek¹. Ochotniczki sprawowały służbę wartowniczą i łączności, opiekowały się rannymi, przejmowały obowiązki gospodarcze oraz włączały się bezpośrednio w walki, dowodząc swej dzielności. Część ochotniczek zdobyła wykształcenie wojskowe w szkołach podchorążych. Po zakończeniu wojny polsko-bolszewickiej władze wojskowe niechętnie odnosiły się do pomysłu dalszego funkcjonowania Ochotniczej Legii Kobiet. Mimo starań kobiet – żołnierzy w 1922 r. nastąpiła likwidacja OLK. Sytuacja ta spowodowała ogromne poruszenie wśród kobiet, które postanowiły dokonać wszelkich starań, aby ich dorobek i praca nie zostały zmarnowane. Skutkiem tego już w tym samym roku został utworzony Klub Starszych Instruktoerek Przysposobienia Wojskowego, któremu przewodziła porucznik Maria Wittek. Klub miał za zadanie przygotować kobiety do pełnienia służby wojskowej na ewentualność wybuchu wojny z zastrzeżeniem, iż nie będzie to służba frontowa z bronią w ręku. Istotne było wyszkolenie kadry instruktorskiej oraz uzyskanie podstaw prawnych do pełnienia wojskowej służby przez kobiety.

Szerzenie idei przysposobienia wojskowego kobiet nie byłoby możliwe bez poparcia jej przez inne organizacje i stowarzyszenia kobiece. Dlatego utworzono Komitet Rezerw Kobiety, ostatecznie przemianowany na Komitet Społeczny Przysposobienia Kobiet do Obrony Kraju, który

1 M. Wiśniewska, *Kobiety w systemie obronnym Polski w latach 1918-1939*, Oświęcim 2015, s. 86.

skupiał różne organizacje kobiece m.in. Związek Strzelecki, Koło Polek, Związek Harcerstwa Polskiego, Polski Biały Krzyż, Towarzystwo Gimnastyczne „Sokół”. Dzięki dotarciu do większego grona kobiet mogły powstać pierwsze hufce PWK. Stworzono program, który obejmował przedmioty zawierające elementy wiedzy wojskowej. Nacisk kładziono także na rozwój tężyzny fizycznej.

W 1927 r. powstał Państwowy Urząd Wychowania Fizycznego i Przystosowania Wojskowego (PUWFiPW). Na ręce pierwszego dyrektora Urzędu został złożony raport o stanie i warunkach pracy PWK. Jednocześnie zwrócono się z prośbą o uwzględnienie PWK przy organizacji państwowych władz Przystosowania Wojskowego. Na zwołanej przez MSW konferencji Józef Piłsudski złożył na ręce delegatek PWK wyrazy uznania dla dotychczasowej pracy i polecił utworzenie Samodzielnego Referatu Wychowania Fizycznego i Przystosowania Wojskowego Kobiet. Dzięki zdobytym środkom finansowym i umocowaniu prawnemu organizacje kobiece mogły w pełni rozwinąć swoją działalność. Stworzono strukturę organizacyjną na terenie całego kraju. Powstawały Komendy Regionowe. W związku z tak prężnym rozwojem pojawiła się potrzeba ujęcia PWK w odrębną jednostkę organizacyjną o osobowości prawnej. Dlatego w marcu 1928 r. odbyło się w Warszawie zebranie założycielskie stowarzyszenia. 20 marca organizację zapisano w rejestrze stowarzyszeń pod nazwą Organizacja Przystosowania Kobiet do Obrony Kraju (OPKdOK)². Komendantką naczelną została Maria Wittek³.

Celem Organizacji PWK było przede wszystkim zadbanie o możliwość rozwoju wychowania fizycznego i przystosowania wojskowego oraz przygotowanie kobiet do wojskowej pomocniczej służby kobiet na wypadek wojny. Pod hasłem „służba pomocnicza” rozumiano zastąpienie powołanych do wojska mężczyzn w ich dotychczasowej pracy, pomoc w administracji państwowej i przemyśle, udział w zwalczaniu dywersji przeciwnika poprzez samoobronę przeciwgazową i przeciwlotniczą, a także służbę bezpośrednio sprawowaną na rzecz wojska – sanitarną, biurową, gospodarczą. Aby zrealizować te założenia programowe, opracowano kurs ogólnowojskowy, który musiała ukończyć każda nowo przyjęta pewniaczka. Kurs obejmował 150 godzin zajęć i był realizowany w ciągu dwóch lat. Przewidywał zajęcia z zakresu higieny i ratownictwa, wychowania fizycznego, wychowania obywatelskiego, nauki służby, obrony przeciwgazowej i przeciwlotniczej, łącznictwa, strzelectwa oraz służby polowej, w skład której wchodziły gry polowe, łączność i terenoznawstwo⁴. Po jego ukończeniu kobiety wybierały dział pomocniczych służb wojskowych, w którym chciały się specjalizować. Do wyboru miały: służbę sanitarną, służbę oświatową, służbę łączności, służbę gospodarczą lub kancelaryjną. Po ukończeniu

2 *Służba Polek na frontach II wojny światowej*, cz. 8, *Z dziejów Przystosowania Wojskowego Kobiet i Wojskowej Służby Kobiet*, red. E. Zawacka, Toruń 1999.

3 A. E. Markert, *Przystosowanie Wojskowe Kobiet (1922-1939). Zarys historii, dokumenty i materiały*, Warszawa 2002, s. 43.

4 *Regulamin Związku Strzeleckiego, Praca Kobiet*, cz. V, nr 6, Warszawa 1934.

wyszkolenia fachowego absolwentki odbywały praktyki w Drużynach Pracy Społecznej.

Członkinie PWK organizowane były w oddziały. Były to w większości żeńskie hufce szkolne i akademickie oraz oddziały PWK, które skupiały młodzież pozaszkolną. Na czele hufca stała odpowiednio przygotowana komendantka. Organizacja PWK była oparta na zasadzie terytorialnej, która polegała na tym, że członkinie PWK z jednej miejscowości tworzyły koło lokalne. Ich zadaniami było: zapoznanie społeczeństwa z zasadami i ideologią PWK, organizacja wydarzeń mająca na celu zebranie funduszy na pracę i sprzęt, tworzenie świetlicy dla młodzieży ćwiczącej, zapewnienie umundurowania, które było jednolite dla wszystkich członkiń PWK i regulowane przez regulaminy. Na cotygodniowych zbiorkach odbywały się programowe pogadanki, ćwiczenie musztry i składania zwartych meldunków, zajęcia świetlicowe i sportowe. Oddziały uczestniczyły także w obchodach uroczystości państwowych w swojej okolicy. Organizowane były wyjścia na strzelnicę czy wycieczki połączone z grami polowymi.

W końcowym okresie pracy PWK istniało 108 kół lokalnych⁵. Jednym z prężnie rozwijających się było Koło Krakowskie. Powstało w lutym 1929 r.⁶ Aby mogło w pełni funkcjonować, musiało pozyskać niezbędne fundusze. W związku z tym już w 1930 r. została utworzona Sekcja Pracy. Jako pierwsze zadanie otrzymała uszycie 1200 prześcieradeł oraz 750 poszewek na zlecenie Okręgowego Szpitala Wojskowego. W ten sposób na książkę kasy oszczędności Koła wpłynęły pierwsze zarobione pieniądze. Dzięki Sekcji Pracy były szyte także mundury PWK dla nowych dziewcząt⁷.

O dużym zaangażowaniu pewiaczek krakowskich w pracę świadczy nadanie i poświęcenie w 1930 r. sztandaru. Uroczystości rozpoczęła msza święta. Na rodziców chrzestnych sztandaru zostali wybrani: pani prezydentowa miasta Hanna Rolle i pan wojewoda Kwaśniewski z żoną, gen. Łuczyński, pani generałowa Smorawińska oraz pan kurator Kupczyński. Symboliczne wbicie gwoździ pamiątkowych odbyło się na Rynku. Sztandar odebrała komendantka Koła Krakowskiego, młodsza aspirantka Maria Zawodzińska. Następnie odbyła się defilada przed sztandarem oraz przegląd batalionu PWK przez podinspektor Wandę Gertz zastępującą komendantkę naczelną. Ostatnim punktem programu była defilada do siedziby Koła, która mieściła się w gmachu województwa, oraz przemówienia i złożenie przyrzeczenia dotrzymania zobowiązania zaciągniętego wobec organizacji i sztandaru przez członkinie Koła Krakowskiego⁸.

Koło Krakowskie było pierwszym kołem lokalnym, które założyło klub wychowania fizycznego „Sprawność”. W ramach klubu odbywały się zajęcia z gimnastyki, lekkoatletyki, gier

⁵ *Śłużba Polek na frontach II wojny światowej*, cz. 8, *Z dziejów Przynsposobienia Wojskowego Kobiet i Wojskowej Śłużby Kobiet*, op. cit.

⁶ „Dla Przyszłości”, maj 1930, nr 4, s. 14.

⁷ *Ibidem*, s. 14-16.

⁸ Z. Popławska, *Poświęcenie Sztandaru O.P.K. d. O. K. w Krakowie*, „Dla Przyszłości”, listopad 1930, nr 10, s. 9-11.

sportowych i ruchowych, łucznictwa i turystyki⁹. Koło lokalne w Krakowie również jako jedno z pierwszych założyło hufczyk dla dziewcząt w wieku 12-14 lat, który rozpoczął działalność w roku szkolnym 1934/35. Instruktorka tak o nim opowiadała: *Małe hufczyki były z nami wszędzie, są w świetlicy, na ognisku, na bliższych wycieczkach, na raportach i defiladach. Bywały na koncentracji, gdzie miały swój namiot i swoje zajęcia, bywały również na uroczystym przypięciu orzełków, chłonąc szeroko otwartymi oczami wszystko to, co dopiero czeka na nie, co jest upragnione i wytęsknione przez długi czas [- -]*¹⁰. Koło lokalne PWK istniało również w Wadowicach. W 1935 r. zorganizowany został kurs informacyjno-organizacyjny dla pewiaczek oraz kurs dla kobiet niestowarzyszonych. Kursy te w kolejnych latach były cyklicznie powtarzane. W 1936 r. utworzono Drużynę Pracy Społecznej¹¹, która między innymi pełniła stałe dyżury w świetlicy żołnierskiej, pomagając w pracy świetliczance¹². O współpracy wadowickich pewiaczek z 12 Pułkiem Piechoty świadczy wiele wydarzeń tworzonych wspólnie. Członkinie PWK organizowały mikołajki dla żołnierzy czy urządzały akademię listopadową, biorąc udział w wykonaniu programu¹³. 8 maja 1938 r. przeprowadziły zbiórkę uliczną na *dar dla miejscowego pułku piech., oraz na fundusz obozowy*¹⁴. Pewiaczki były także aktywne w innych sferach życia społecznego. 29 listopada 1937 r. organizowały święto andrzejkowe dla hufca licealnego oraz dla szkoły doksztalającej. W marcu 1938 r. członkinie Koła Wadowickiego współdziałały przy organizowaniu kursu kroju i szycia prowadzonego przez instruktorkę Kuratorium, pełniąc dyżury przy zapisach¹⁵. W 1939 r. odbył się kurs informacyjny przysposobienia do obrony kraju z dużą przewagą tematyki samoobronnej¹⁶.

Pewnym jest, iż koło lokalne PWK w Wadowicach działało prężnie i liczyło wiele członkiń. Świadczy o tym chociażby fakt, iż 26 lutego 1938 r. odbyło się uroczyste przyjęcie do organizacji uczestniczek hufców i hufczyków. Orzełki PWK otrzymało wówczas 60 dziewcząt, a 56 dodatkowo emblematy PWK, czyli haftowane orzełki dopinane do białych koszulek gimnastycznych¹⁷. 27 listopada 1938 r. powstał także hufczyk w Andrychowie¹⁸, który współdziałał z wadowickim. Świadczy o tym fakt, że w kronice organizacyjnej zamieszczonej w miesięczniku „Dla Przyszłości” odnotowano: *12/IV. hufczyk w Andrychowie urządził święcone, na które zaprosił hufczyk z Wadowic. W święconym wzięli udział rodzice dziewcząt oraz nauczycielstwo*¹⁹. 20 grudnia 1939 r.

9 A. E. Markert, *op. cit.*, s. 85.

10 *Ibidem*, s. 79.

11 *Ibidem*.

12 „Dla Przyszłości”, styczeń 1938, nr 1, s. 17.

13 *Ibidem*.

14 „Dla Przyszłości”, czerwiec 1938, nr 6, s. 22.

15 *Ibidem*, s. 21.

16 „Biuletyn Organizacji PWK”, 1939, nr 4, s. 12.

17 „Dla Przyszłości”, czerwiec 1938, nr 6, *op. cit.*

18 „Dla Przyszłości”, styczeń 1938, nr 1, *op. cit.*

19 „Dla Przyszłości”, czerwiec 1938, nr 6, s. 23.

do organizacji przyjęto hufiec pozaszkolny i hufczyk z Wadowic, a 22 grudnia hufczyk w Sucheju. Pokazuje to prężny rozwój organizacji w naszym regionie. W spisach uczestniczek korespondencyjnych zawodów strzeleckich odnotowano dwa nazwiska wadowickich pewniaczek z hufców szkolnych – Danuty Popkówny i Ewy Bohdanowicz²⁰. Wiadomo także, że przeszkolenie przysposobienia do obrony kraju w Kole Wadowickim otrzymała również Maria Babińska-Adamczyk, która pracowała aktywnie z młodzieżą, prowadząc między innymi amatorskie koło teatralne. W 1931 r. odbyła kurs podinstruktorski na obozie letnim w Garczynie, a następnie roczny kurs dla sióstr sanitarnych P.C.K. na wypadek wojny, organizowany przez 12 Pułk Piechoty²¹.

11 lutego 1939 r. Organizacja Przysposobienia Wojskowego Kobiet uzyskała status stowarzyszenia wyższej użyteczności. 25 marca odbył się Nadzwyczajny Walny Zjazd PWK. Najważniejszym postanowieniem zjazdu było powołanie pogotowia społecznego. Celem pogotowia społecznego było przygotowanie wszystkich kobiet do samoobrony i samopomocy w warunkach wojennych oraz do udzielenia pomocy wojsku i pozostałej ludności, gdyż [- -] *wszyscy mężczyźni zdrowi i silni pójdą do szeregów wojska – jako jedyne opiekunki rodzin i domów pozostaną kobiety*²². Pogotowie społeczne zostało podzielone na sekcje: pomocy wojsku, pomocy ludności, domu i dziecka, gospodarcza, zdrowia. Rozwinęło swoją działalność nie tylko w miastach, ale i na wsi, docierając tym samym do kobiet ze wszystkich warstw społecznych.

Początkowe projekty wykorzystania przeszkolonych kobiet do służby pomocniczej wojsku przekreślił nagły wybuch wojny. Część instruktorek otrzymała informację o mobilizacji, lecz podkreślono w niej, że jest to tylko obowiązek stawiennictwa i dyspozycyjności, a dalsze rozkazy przekażą komórki mobilizacyjne, które ostatecznie nie powstały. Imienne wezwania dostała tylko część personelu służby zdrowia, telefonistki i juzistki, czyli telegrafistki przeszkolone w obsłudze aparatów telegraficznych systemu Hughesa. Pomimo tego Główna Rada Społeczna PWK wydała polecenie, aby wszystkie ośrodki terenowe pogotowia społecznego stały się do dyspozycji lokalnych komitetów samopomocy społecznej.

Dzięki przeszkoleniu kobiet do obrony kraju wyczulone na hasło czynnej obrony niepodległości ojczyzny jako obowiązku każdej Polki, wielotysięczne rzesze kobiet włączyły się do aktualnych prac obronnych. Wykazały się wielką ofiarnością i poświęceniem. Dały temu wyraz przez kolejne pięć lat wojny, pełniąc wojskową służbę kobiet w szeregach Polskiego Państwa Podziemnego i Armii Krajowej, w ramach oddziałów wojskowych Polskich Sił Zbrojnych na Zachodzie i Wojska Polskiego formowanego na wschodzie. Postawa tych dziewcząt i kobiet stanowiła największy sukces ruchu przysposobienia wojskowego kobiet.

20 „Dla Przyszłości”, lipiec 1939, nr 7, s. 11.

21 Fundacja Generał Elżbiety Zawackiej w Toruniu. Akta osobowe sygn. 5/WSK.

22 „Biuletyn Organizacji PWK i Stowarzyszeń Współdziałających”, 1939, nr 1-2, s. 4.

Bibliografia

Archiwalia

Fundacja Generał Elżbiety Zawackiej w Toruniu. Akta osobowe sygn. 5/WSK.

Prasa

„Dla Przyszłości” 1930, 1938, 1939.

„Biuletyn Organizacyjny PWK i Stowarzyszeń Współdziałających” 1939.

Opracowania

Markert A. E., *Przysposobienie Wojskowe Kobiet (1922-1939). Zarys historii, dokumenty i materiały*, Warszawa 2002.

Służba Polek na frontach II wojny światowej, cz. 8, *Z dziejów Przysposobienia Wojskowego Kobiet i Wojskowej Służby Kobiet*, red. E. Zawacka, Toruń 1999.

Wiśniewska M., *Kobiety w systemie obronnym Polski w latach 1918-1939*, Oświęcim 2015.

Wiśniewska M., *Przygotowanie obronne kobiet w Polsce w latach 1921-1939*, Toruń 2007.

Zawacka E., *Czekając na rozkaz*, Lublin 1992.

Zawacka E., *Szkice dziejów wojskowej służby kobiet*, Toruń 2001.

Summary

The Organization for Preparing Women for the Defense of the Country / Female Military Training Organisation (Polish acronym: PWK) was established on March 20, 1928 in order to prepare women for auxiliary functions in the army in the event of the outbreak of war. Members of the Organisation were undergoing sanitary, communications, economic and office training. In March 1939, the Social Emergency Service was established to acquaint Polish women, who were not associated, with the principles of self-defense and self-help during the war. The Organization (PWK) also had a dynamically developing Local Circle in Wadowice, which cooperated with the local 12th Infantry Regiment. At the outbreak of the war, the initial mobilization plans failed, but the trained members of PWK joined the current defensive works throughout the country.

Key words: The Organization for Preparing Women for the Defense of the Country/ Female Military Training Organisation, Voluntary Legion of Women, 12th Infantry Regiment, Second Polish Republic